

Politika, etika és vallás Pascalnál és kortársainál

400 éve született Blaise Pascal (1623–1662) – konferencia

2023. december 15–16., Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

A konferencia Pascal születésének 400. évfordulójáról kíván megemlékezni. Pascal gondolkodását rendkívüli sokszínűség jellemzi: jelentőset alkotott a matematikában és a fizikában, fontos teológiai és apologetikai műveket írt és a filozófia történetének is kiemelkedő alakja. A konferencia középpontjában egy olyan Pascal írás áll (lásd alább), amely korábban nem jelent meg magyarul: *Három beszéd az előkelők állapotáról*. Ez a szöveg feltehetően a Port-Royal számára íródott és egy herceg neveléséhez kíván hozzájárulni. A szöveg annak a Fontenelle-nél található gondolatnak az ősforrása, amelyre Kant is hivatkozik a *Gyakorlati ész kritikájában*: „meghajlok az előkelő emberek előtt, de szellemem nem hajlik meg” (A tiszta gyakorlati ész mozgatórugóiról). Feltehetően Rousseau is ihletet merített belőle az *Értekezés az emberek közötti egyenlőségről* írása során. A *Három beszéd az előkelők állapotáról* fontos politikafilozófiai és etikai gondolatokat fejteget az igazságosság, a társadalmi rend, az intézmények, a hierarchia és a helyes életvezetés fogalmi mentén, amelyeket teológiai és vallási kérdésekkel is összefüggésbe hoz. A konferenciára olyan előadásokat várunk, amelyek – közelebbről vagy távolabbról – e szövegre reflektálva Pascal politikai, etikai és vallási gondolkodását, valamint kortársaival és a filozófiai utókorral való kapcsolatát elemzik.

Az előadások címét és rövid absztraktját ide kérjük **október 20-ig** elküldeni:
schmal.daniel@btk.ppke.hu, pavlo@philo.u-szeged.hu

Blaise Pascal

Három beszéd az előkelők állapotáról (1660)

Első beszéd

Annak érdekében, hogy megértse saját igaz állapotát, tekintse azt az alábbi képhez hasonlóan.

Egy embert a vihar egy ismeretlen szigetre sodor, amelynek lakosai hiába keresik elveszett királyukat; és mivel testre és arcra nagyon hasonlít e királyhoz, azt hiszik, ő a király, és e tisztségében az egész nép elismeri. Hirtelen nem tudja, hogyan reagáljon, ám végül elhatározza, hogy enged jó szerencséjének. Elfogadja mindazt a hódolatot, amit iránta tanúsítanak, és hagyja, hogy királyként bánjanak vele.

Mivel azonban nem tudja feledni természetes állapotát, a sok tiszteletet fogadva arra gondol, hogy ő nem az a király, akit a nép keresett, és hogy e királyság nem az övé. Így két gondolat jár egyszerre a fejében: az egyik szerint királyként cselekszik, a másik szerint elismeri igazi állapotát, s tudja, hogy csupán a véletlennek köszönhetően van azon a helyen, ahol van. Ez utóbbi gondolatot rejtve tartja, míg az elsőt nyilvánvalóvá teszi. A néphez az első szerint viszonyul, míg önmagához a második alapján.

Őn se képzelje kisebb véletlennek azt, hogy ön é mindaz a gazdagság, amelynek ura és birtokosa, mint azt, ahogy ez az ember királlyá lett. Saját maga és saját természete alapján egyáltalán nincsen hozzá joga, miként neki sincs joga a királysághoz; és nemcsak végtelen számú véletlen esemény műve, hogy ön egy herceg fiaként született e világra, de az is, hogy egyáltalán a világra született. Az ön születése egy házasságtól, vagy még inkább az összes házasságtól függ, amit az ön felmenői egymással kötöttek. De mitől függenek e házasságok? Egy véletlen látogatástól, egy komolytalan megszólalástól, számtalan előre nem látható körülménytől.

Őn azt válaszolja erre, hogy gazdagsága az őseitől származik; de hát nem megannyi véletlen folytán jutottak-e hozzá és tartották-e meg ősei ezt a vagyont? Azt is képzelheti, hogy valamilyen természeti törvény biztosította, hogy e javak az őseitől önhöz kerüljenek. Ez azonban nem igaz. Ez a törvényes rend csupán a törvényhozók akaratán alapul, akiknek jó okuk volt erre, de e törvények egyike sem abból a természetes jogból ered, amit ön e dolgok fölött gyakorol. Ha nekik az a rendelkezés látszott volna jónak, hogy e javak visszaszálljanak az államra az atyák halálát követően, miután életükben birtokolták őket, akkor önnek semmi alapja sem volna rá, hogy ezt felpanaszolja.

Így tehát egyetlen jogcím sem természetes, amely alapján ön a javait birtokolja, hanem mind emberi képződmény. Ha másfajta elképzelés születik azok fejében, akik e törvényeket hozták, az szegénnyé tette volna önt; és csak annak köszönhetően kerül ön e javak birtokába, hogy az ön születését okozó véletlenek összejátszottak az ön számára kedvező törvényeket szülő képzelgésekkel.

Nem azt akarom állítani ezzel, hogy saját javai nem törvényes módon tartoznak önhöz, és hogy bárkinek jogában állna megfosztania önt ezektől; mivel Isten, aki mindennek ura, megengedte a társadalmaknak, hogy törvényeket hozzanak a javak szétosztására; és így, ha már egyszer elfogadták e törvényeket, igazságtalan azokat megszegni. Ez különbözteti meg önt kis mértékben attól az embertől, aki egyedül a nép tévedése folytán birtokolja a királyságot; mivel Isten ezt nem engedélyezné, és kötelezné őt arra, hogy lemondjon róla, miközben az ön birtokát engedélyezi. Abban azonban teljesen azonosak, hogy az a jog, amellyel ön rendelkezik és az, amely őt királlyá teszi, éppúgy nem alapul semmilyen belső érdemen, amely méltóvá tenne a birtoklásra. Az ön lelke és teste egyaránt közömbösek a hajós vagy a herceg állapota iránt, és semmilyen természetes kötelék nem kapcsolja inkább az egyik, mint a másik állapothoz őket.

Mi következik mindebből? Hogy ugyanúgy, mint ennek az embernek, önnek két gondolata kell legyen, és hogy amikor külsőleg rangjuk szerint bánik az emberekkel, egy rejtettebb de igazabb gondolat alapján el kell ismernie, hogy önt természeténél fogva semmi nem emeli föléljük. Még ha a nyilvános gondolata az emberek közössége fölé emeli is önt, a másik gondolata alacsonyítsa le, és tartsa önt minden emberrel tökéletes egyenlőségben, mert ez az ön természetes állapota.

A nép, aki csodálja önt, talán nem ismeri e titkot. Azt hiszi, hogy a nemesség valóságos nagyság, és szinte úgy tekint az előkelőkre, mintha azoknak más volna a természetük, mint nekik. Ha úgy tetszik önnek, hagyja meg őket e tévedésükben, de ne éljen vissza arcátlanul ezzel az emelkedettséggel, és főként ne ismerje félre saját magát azt gondolván, hogy az ön léte a többiekénél valami magasabb rendűt hordoz.

Hogyan ítélne arról az emberről, aki, miközben a nép tévedésének köszönheti királyságát, annyira megfedkezne természetes állapotáról, hogy azt képzelni magáról, a királyság megilleti, kiérdemelte és joggal birtokolja azt? Elcsodálkozna ostobaságán és örültségén. De vajon kevésbé ostobák és örültek-e azok a nemesemberek, akik természetes állapotuk oly különös feledésében élnek?

Mily fontos beállítódás ez! Mert az előkelők minden túlkapása, minden erőszakos cselekedete és minden hívsága abból ered, hogy nem ismerik, kik is ők valójában. Hiszen nehezen tudnának arcátlanul bánni másokkal azok, akik bensőleg egyenlőnek tekintik magukat minden emberrel, és akiknek meggyőződése, hogy semmivel sem érdemelték ki azokat a kis előnyöket, amelyekben Isten részesíti őket a többi ember fölött. Ehhez el kell felednünk önmagunkat, és azt képzelni, van valamilyen valóságos kiválóságunk, ami föléljük emel; ebben áll tehát az az illúzió, amit megpróbálok feltárni ön előtt.

Második beszéd

Helyesnek tűnik, Uram, hogy tudja, mi az, ami önnek jár, mégpedig azért, hogy ne tartson igényt az emberektől olyanra, ami nem illeti meg, ez ugyanis nyilvánvaló igazságtalanság; és mégis nagyon jellemző mindazokra, akik önhöz hasonló állapotban vannak, mert teljesen tudatlanok állapotuk természetét illetően.

A világon két fajtája létezik az előkelőségeknek: az intézményes és a természetes előkelőség. Az intézményes előkelőségek az emberek akaratától függenek, akik azt hitték, okkal ismernek el bizonyos állapotokat és rendelnek hozzá bizonyos tiszteletet. A méltóságok és a nemesség e fajtából való. Az egyik országban a nemeseket tisztelik, a másikban azokat, akik nem rendelkeznek nemesi ranggal, ebben a legidősebb gyermekeket, a másikban a legfiatalabbakat. Hogy miért van ez így? Mert így tetszett az embereknek. A választás közömbös volt az intézmény bevezetése előtt, utána azonban már igazgossá vált, mivel igazságtalan felforgatni a fennálló intézményt.

A természetes előkelőségek ezzel szemben függetlenek az emberi képzelgésektől, mivel a test és a lélek valós és hatékony minőségein alapulnak, amelyek ezt vagy azt tiszteletreméltóbbá teszik, miként a tudományokat, az elme világosságát, az erényt, az egészséget vagy a testi erőt.

E két előkelőség közül az egyiknek is és a másiknak is tartozunk valamivel, ám különböző természetűek lévén különböző tiszteletet érdemelnek. Az intézményes előkelőségeknek intézményes tisztelettel tartozunk, azaz

bizonyos külső ceremóniákkal, amelyeknek mindazonáltal, az ésszerűség alapján, ki kell egészülniük e rend igazságosságának belső elismerésével, ami azonban nem jelenti semmilyen valós minőség felismerését abban, ami iránt ily módon tisztelettel adózunk. A királyokkal térden állva kell beszélnünk, a hercegek szobájában állva kell maradnunk. Ostobaságra és alantas szellemre vall megszegni e kötelességünket irántuk.

Ami pedig a megbecsülésben megnyilvánuló természetes tiszteletet illeti, ezzel csak a természetes előkelőségeknek tartozunk; másrésztől megvetéssel és ellenszenvvel kell viseltetnünk azon minőségek iránt, amelyek ellentétesek a természetes előkelőségekkel. Pusztán azért, mert ön herceg, nem kell megbecsülnöm, de megfelelően kell köszöntenem önt. Ha ön, miközben herceg, belsőleg is nemes ember (*honnête homme*), meg fogom adni azt, ami önnek jár mind az egyik, mind a másik minősége szerint. Nem tagadnám meg öntől sem azokat a ceremóniákat, amelyeket hercegi származása szerint érdemel, sem azt a megbecsülést, amely a belső nemessége folytán jár önnek. Ám ha hercegi rangjához nem társulna belső nemesség, akkor is megadnám önnek az igazságos tiszteletet; hiszen miközben teljesíteném ön iránt mindazokat a külső kötelességeimet, amelyeket az emberek rendelkezései az ön születéséhez kapcsolnak, oly belső megvetést éreznék ön iránt, amit lelkének alantassága megérdemel.

Ebben áll tehát e kötelességek igazságossága. Az igazságtalanság pedig abban, ha a természetes tiszteletet az intézményes előkelőségekhez kötjük, vagy ha intézményes tiszteletet követelünk meg a természetes előkelőségek iránt. N. úr kiválóbb mértantudós nálam, és ebbéli minősége folytán nem hajlandó előre engedni engem az ajtóban. Azt válaszolom rá, hogy mindent összezavar. A mértan egy természetes előkelőség, és ezért a megbecsülésben élvez elsőbbséget, miközben az emberek semmiféle külsődleges elsőbbséget nem társítottak hozzá. Eléje vágok hát az ajtóban, és többre becslöm magamnál mértantudósként. Hasonlóképpen, ha ön herceg és nemes, és nem elégedne meg azzal, hogy fedetlen fővel állok ön előtt, hanem ezen túl azt akarná, hogy becsljem is önt, arra kérném, mutassa meg azokat a jellemvonásait, amelyek alapján kiérdemli megbecsülésemet. Ha megteszi, akkor elnyeri a megbecsülésemet, és nem tagadhatnám meg igazságos módon öntől, ha azonban nem tenné, akkor igazságtalan lenne az ön részéről megbecsülést követelni, és bizonyára nem is sikerülne elérnie, legyen akár a világ legnagyobb hercege.

Harmadik beszéd

Fel szeretném tární, Uram, az ön valódi állapotát, mert ez az, amit az önhöz hasonló emberek a legkevésbé ismernek. Ön szerint mit jelent nagy úrnak lenni? Nem mást, mint uralni az emberek alantas vágyainak (*concupiscence*) megannyi tárgyát, és így képesnek lenni számos ember szükségleteinek és vágyainak kielégítésére. Mert e szükségletek és vágyak vonzzák őket önhöz, és ezek miatt vetik alá magukat önnek: enélkül önre sem néznének, ám az ön iránt végzett szolgálatoktól és az ön iránt tanúsított tisztelettől azt remélik, hogy ők is részesednek e vágyott javakból, amelyekről tudják, hogy ön rendelkezik velük.

Istent körülveszik az irgalmas szeretet (*charité*) emberei, akik a hatalmában lévő szeretet javait kéri tőle: ily módon valójában ő a szeretet királya. Önt is körülveszi emberek egy kisebb csoportja, akiken ön a saját módján uralkodik. Ezek az emberek tele vannak alantas vágyakkal. Ők e vágyak javait kéri öntől, és így e vágy köti őket önhöz. Ön tehát valójában az alantas vágyak királya. Az ön királysága nem túl nagy, de ön mégis egyenlő a föld legnagyobb királyaival: önhöz hasonlóan ők is az alantas vágyak királyai. Hatalmukat az alantas vágyakból nyerik, azokból a dolgokból tehát, amiket az emberi mohóság áhít.

Ha felismeri saját természetes állapotát, használja ki azokat az eszközöket, amelyekkel ez felruházta önt, és ne akarjon másképpen uralkodni, mint azon a módon, ami királlyá teszi. Nem a saját természetes ereje és hatalma teszi alattvalóivá ezeket a személyeket. Ezért ne akarjon erővel uralkodni fölöttük, és ne bánjon velük keményen. Elégítse ki a vágyaikat, enyhítse szükségleteiket; lelje örömét abban, hogy jól cselekszik, gondoskodjon előrejutásukról, amennyire csak öntől telik, és akkor az alantas vágy valódi királyként cselekszik majd.

Az, amit most önnek mondok, nem nagy dolog, és ha megmarad ennél, nem fog elveszni, vagy legfeljebb belsőleg nemes emberként vész el. Mennyi ember ítéli kárhozatra magát ostoba módon fősvénység, kegyetlenség, kicsapongások, erőszak, elragadtatások és istenkáromlások miatt! Az az út, amit önnek mutatok, kétségkívül becsületesebb; de igazság szerint mindig hatalmas eszeveszettség kárhozatra ítélni magunkat; és ezért nem kell megmaradni ennél. Meg kell vetni az alantas vágyat annak királyságával együtt, és az irgalmas szeretet királyságára kell vágyakozni, ahol az alattvalók éltető levegője maga a szeretet, és senki nem vágyik másra, mint a szeretet javaira. Nálam alkalmasabbak fogják ön előtt feltárni e királysághoz vezető utat: nekem elég annyi, hogy elfordítottam önt attól a durva élettől, amelybe láthatóan belefeledkeznek az önhöz hasonló állapotban lévő személyek anélkül, hogy ismernék ennek az állapotnak a valódi természetét.

Fordította: Pavlovits Tamás